

РЕЦЕНЗИЯ

От

Проф. Иван Александров Билярски, д. ист. н.

За дисертационния труд

на

Емилия Емилова Ганева

**Преторският механизъм – *actio quod metus causa*
като подпомагащ, допълващ и коригиращ цивилното право и неговото
възникване и развитие от *actio in factum* до *actio in ius***

за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

в професионално направление 3. 6 „Право“

(Римско частно право)

Научен ръководител доц. д-р Константин Веселинов Танев

Предложеният за защита дисертационен труд обхваща 270 страници или 430 стандартни машинописни страници. Структурата на труда е класическа: Увод, три глави и заключение. Към тях е прибавен и един интересен appendix, който е разположен преди заключението. Библиографията обхваща 213 заглавия. Тя е достатъчно богата и според мен покрива основните изследвания и научни инструменти за развиване на темата.

Самата тема на труда е дисертабилна, интересна и нова в нашите научни дирения. Тя продължава трайната от последните десетилетия тенденция в българската правна романистика да се развиват теми, които освен чисто юридическата страна има и силно културно присъствие, необходимо за разбирането на всеки социален или хуманитарен проблем. Изучаването на страха има много аспекти, тъй като самият феномен влияе многопосочно върху отделния човек и върху обществото. Страхът като движещ мотив несъмнено има психологичен характер, ала съзнателното му предизвикване с цел постигане на определен резултат се смята за силно осъдително от морална, от правна, от политическа и от всякаква гледна точка. Несъмнено, постигнатите посредством страх резултати не съответстват на целите за нормалност в обществото и то ги отхвърля. Така възниква и реакцията, която е многопосочна, включително и морална. Избраната тема се занимава с правната реакция, основно в гражданското право, без да изключва и углавноправната реакция и отговор на държавата и обществото. Така, виждаме, че проблемът е значим и като историческо развитие, и като въздействие, искащо определен отговор. Смятам, че предложения дисертационен труд несъмнено допринася за неговото осмисляне.

Дисертацията на Емилия Емилова Ганева е насочена към изследването на историческото развитие на преторския механизъм за защита „акцията по отношение на страха“ (*actio quod metus causa*). Става дума за проблем възникнал в римското общество след края на Втората Пуническа война, т.е. след началото на III в. пр. Хр., когато в Града настъпват дълбоки социални и икономически промени, пряко следствие от нарасналите финансови възможности на римската аристокрация. Появява се интензивен презморски оборот, който довежда до значителна концентрация на печалби в ръцете на ограничен кръг от римската политическа върхушка. Дотогава обществото е относително изравнено в икономическо отношение, което пряко се свързва с начина на разпределение на земите на римския народ между отделните фамилии. Трябва да се подчертае, че до този период именно фамилията се свързва основно с виждането за частното в съзнанието на римляните. Победите над Картаген, Епир и гръцките градове разрушават относително егалитарната структура на обществото като позволяват финансовият елит да се сдобие с все повече земя при организираните за нейното разпределение търгове. Основен източник на богатство било управлението на римските провинции и особено на тези извън Италия като Сицилия, Сардиния, земите на Иберийския полуостров и др. Наред с това поради разоряването на дребните селяни във връзка с конкуренцията им с големите латифундисти в Италия в градовете и особено в Рим се развива и достига съществени размери градската беднота – пролетариатът, тези които допринасяли за обществото само с тяхното поколение (*proles*).

В тази социална среда насилието и заплахите стават забележим социален проблем. Той е видим не само в юридическите текстове, които отразяват значително по-късна реалност, но най-вече неюридическите извори като съдебната реторика, историческите съчинения, научните трактати от края на Републиката. Дисертацията внимателно проследява тези процеси и стъпва основно на две изворови групи – тази на юридическите текстове, и на другите литературни източници. Юридическият анализ е основно концентриран около развитието на Преторския едикт. Всъщност през Републиката това не е единен акт, а включва актове с общо нормативно значение на различни магистрати. На първо място това е Едикта на Градския претор, който започва да бъде издаван ежегодно в средата на I в. пр. Хр. Той е включвал две части – самият едикт, който има нормативен характер, и отделни декрети, издавани по повод конкретни случаи от преторите по време на техните годишни мандати под формата на декрети. В едиктите и в декретите тези магистрати създавали процедурни формули за разрешаването на споровете, които имали задължителен характер както за страните, така и за съдиите или арбитрите, които трябвало да разрешат спора от фактическа страна. Декретите обаче за разлика от едиктите имали характера на индивидуални актове и не се прилагали за други случаи, освен за тези, за които били предназначени. Тази практика била обобщавана и влизала в Едикта на следващия претор. Освен този на Градския претор Едикт издавал и Перегринският, както и преторите, назначени за управлението на различните провинции. Освен преторите такива актове се издавали и от магистратите, които отговаряли за спазването на реда в градовете, т.нар. Курулски едили. Всички тези едикти били обединени, „кодифицирани“ през 130 г. сл. Хр. по времето на имп. Хадриан от най-известния юрист от епохата, Салвий Юлиан. Именно при взаимодействието между едиктите на провинциалните, перегринските и градските претори се заражда специфичната форма на защита при извършването на правни актове, причинени от страх. Те постепенно стават елемент от едиктите и след това от цивилното право.

Конкретно за дисертационния труд бих искал да отбележа, че избраната структура на труда напълно съответства на разработваната тема. УВОДЪТ поставя проблема и предлага обзор на досегашните изследвания; ПЪРВАТА ГЛАВА проследява проблема за страха като основание за правна защита; ВТОРАТА ГЛАВА проследява възникването на идеята за правна защита в ситуации на правни действия, извършени поради страх, а също и решенията във връзка с този проблем; ТРЕТАТА ГЛАВА разглежда *Actio quod metus causa*; ЗАКЛЮЧЕНИЕТО обобщава достигнатото в изследването. Смятам, че е постигната хармония между избраната тема и начина да се развие научното дирене за постигане на търсения резултат.

УВОДЪТ, както бе отбелязано, поставя проблема за изследване и достиженията на диренията до момента. Като начало, дисертантката проследява развитието на интерпретациите на защитата при извършване на правни или фактически действия поради страх в юридическата романистика от втората половина на 19. и началото на 20. век. Смяната на различните виждания носи със себе си и цялостна промяна в осмислянето на материята, което е добре показано в текста. Това несъмнено свидетелства за добрата подготовка на Емилия Ганева и задълбочената ѝ работа преди изготвянето на самия текст. В Увода дисертантката представя и защитава структурата на труда си, както и основните идеи, които ще развие, а също и понятийния апарат, с който работи.

ПЪРВАТА ГЛАВА е посветена на страха като основание за правна защита. Тя предлага цялостно изследване на понятието „страх“, което има своите основания като етична категория, особено развито от Аристотел и впоследствие оказало влияние на целия класически свят, включително и в Рим. Дисертантката проследява историческото развитие на правните идеи за влиянието на насилието, а впоследствие и на страха върху волеизявлението и така върху правните отношения. Подходът да се проследят етичните категории и впоследствие тяхното влияние върху правните отношения и върху юриспруденцията трябва да бъде адмириран. Така страхът (*metus*) е разгледан в контекста на понятията доверието и добросъвестността (*fides et bona fides*), както и на добрите нрави, които го предхождат и които определят и релевантността му при определянето на порочността на някои отношения. Тук бих искал да изтъкна общия културно-антропологичен подход на дисертантката, който ми изглежда задължителен при такова изследване, но който е добре подбран и осъществен от нея. Така, нарушаването на доверието посредством предизвикване на страх е нарушаване на определена религиозна обвързаност и обусловеност, особено през по-ранната епоха, когато правното обвързване между две страни е силно формализирано и ритуализирано. Чрез предизвикването на страх и опорочаването на съгласието/доверието всъщност се нарушават съществени устои на обществото, видяно като култова общност. Такова то остава и през последващите епохи, което и определя значимостта на темата. Необходимите за постигането на правна обвързаност ритуали се свързват с извършването на определени действия, които първоначално се възприемат като достатъчни. Предпоставката тези действия да не са опорочени поради някакво вътрешно преживяване на лицето, например страх, е особено съществена за развитието на проблема, обект на изучаване. Създадената през I в. пр. Хр. от преторското право „Формула на Октавий“ (*Formula Octaviana*) е всъщност и защитата на увредения и предходник на *actio quod metus causa*. В същия дух и насока са разработени и темите, свързани с правния контекст на появата и развитието процедурата, за осъществяване на интересувашата ни защита и оценката на значението на страха при правно обвързване.

Вторият раздел на първата глава представя съпоставка между „силата“ и „страха“ и тяхното значение при предоставянето на защита на потърпевшия. В първия параграф на раздела се съпоставят вижданията за силата, сиреч принудата, и страха. Постепенното развитие води до терминологично поглъщане на силата от страха, тъй като в случаите, когато не е приложено „абсолютно насилие“ (т. е. такова, което изобщо изключва волеизявлението), заплахата с евентуално насилие всъщност опорочава волята и мотивацията чрез страх. Така достигаме до темата на втория параграф, който разглежда физическото (*vis absoluta*) и психическото насилие (*vis compulsiva*). Достига се до важния извод, че второто не е идентично със страха поради обективно различните обективна и субективна страни. Третият параграф от раздела разглежда страха в контекста на регламентацията и юриспруденцията.

ВТОРАТА ГЛАВА на дисертационния труд се занимава с възникването и развитието на защитата срещу последствия от извършеното поради страх. Така, от самото психологично, етично и религиозно изследване на страха и свързаните с него феномени като доверие, добросъвестност, насилие и други се преминава към представяне на защитата от страха и от негативните му резултати. Тя се състои от три раздела, които проследяват историческото развитие на интересуващата ни защита, както и изискванията и развитието на предпоставките за нейното осъществяване. Първият раздел ни представя Формулата на Октавий, нейното създаване и развитие, както и защитата, която осъществява. Особено внимание е обърнато на конкретните исторически и философски предпоставки за създаването ѝ, както и за личността на нейния създател. По въпроса няма единно мнение, но се споменават двама известни претори от I в. пр. Хр., както и бащата на Октавиан Август. Това по същество не променя по никакъв начин оценката да регламентацията, а само добавя допълнителен щрих към изучаването ѝ. Несъмнено, от по-голямо значение е представянето и изучаването на философската основа на правните решения. В дисертационния труд е предложен преглед на влиянието на вижданията на Цицерон и на Сенека върху формирането и развитието, както и върху прилагането на Формулата на Октавий. Интересна е и направената съпоставка със законодателството от епохата.

Вторият раздел на втората глава вече е посветен на самата акция по повод на страх след кодификацията на преторския едикт. В началото дисертантката обсъжда самото съдържание и елементите на регламентацията и клаузите за защита по повод на страх. Особено значение има и прегледа и вземането на становище по вече изказаните мнения в правната историография. Внимание е отредено на характера на реституцията в такива случаи. Трябва особено да се обърне внимание на изучаването на понятието *gestum* в едикта „*Quod metus causa gestum erit*“, както и на „възражението поради страх“.

Третият и последен раздел на Втора глава е озаглавен „Изисквания за приложение на защитата по едикта“. Струва ми се, че заглавието не дава достатъчно точна представа за богатството на включения материал. Той обхваща не само конкретните изисквания, но и различните обстоятелства, които предизвикват страх, а също и характеристики на личността на пострадалия и на неблагоприятния резултат на възникналото отношение. Първите два параграфа представят обществените норми, засягането на които е необходимо условие за осъществяване на защитата на потърпевшия. Първият представя противоречието с добрите нрави, а вторият – с правото и добрите нрави като основание за приложение на защитата, предвидена с Едикта. По същество, те са интегрално свързани с характера на значението на страха при оценка на допустимостта на създадената правна връзка. Страхът е чувство, което

уврежда преди всичко доверието, а то е неразривно свързано с добрите нрави. Противоречието с правото и добрите нрави е разгледано като специално основание, което обаче не излиза от вече указания контекст на действието и влиянието на страха. Третият параграф разглежда различните хипотези на страх като основание за защита на потърпевшия. Тук само ще ги изброя така, както са в дисертационния труд, тъй като те сами по себе си са достатъчно красноречиви: 1) Страх от смърт, при което се детайлизира за страха у заловените при кражба, прелюбодеяние или друг срамен акт и при заловените при *stuprum* (извършване на насилствен сексуален акт) – в този случай се дава защита на правонарушителите, които са се поставили в уязвимо положение срещу опит на някого да се възползва от него; 2) страх от сексуално посегателство; 3) страх от загуба на свободата; 4) страх от съдебен процес; 5) страх за децата. Авторката указва и страховете, които не са обхванати от едикта: например страхът от опозоряване и други видове тормоз. Към по-конкретните изисквания за приложението на едикта в изследването са включени определени характеристики на личността на пострадалия, източника на страха и непосредствеността на заплахата и параметрите на загубата и съответно на получената от извършителя облага.

ТРЕТАТА ГЛАВА на дисертационния труд е посветена на изучаването на някои особени характеристики на *actio quod metus causa*. Тя се състои от четири раздела, посветени преди всичко на последствията от прилагането на защита по *actio quod metus causa*. Първият от тях е посветен на ефектите от осъждането при правни обвързвания, причинени (и опорочени) от страх. Разгледани в отделни параграфи са анулирането на опорочената сделка, съчетаването на изучаваната с други акции (*actio in rem*, *actio naxalis*) кумулирането или при алтернативност, случаите на действие срещу повече от едно лице. Вторият раздел е посветен изцяло на реституцията като ефект на защитата при *actio quod metus causa*. Дисертантката е представила различните форми на реституция, както съотношението на реституцията и наказанието за извършеното. Разбира се в случая имаме различно действие спрямо различните лица (добросъвестни или не), както и действие на защитата при невъзможност за реституция. Последните два раздела на третата глава са посветени на формулата на акцията, нейните възможни реконструкции и особени характеристики.

Важно значение за изучаването на развитието на защитата при страх има приложения АРРЕНДИХ относно употребата на понятието *metus* през Средновековието и Модерната епоха. Той обхваща два раздела, съответно за Средновековието и за Новото време. Проследени са вижданията на различни богослови и философи за значението на страха, основно по отношение на възможното опорочаване на съгласието при правно обвързване, като е направена съпоставка с римските разрешения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕТО обобщава и синтезира постигнатото в дисертацията.

Като оценка на предложения за защита дисертационен труд, бих могъл да кажа, че пред нас е отлично изпълнено изследване по много добре подбрана тема. Това е и първото пълно изследване на страха като правно основание за порочност на правните действия и обвързвания в нашата юридическа романистика. Темата, която е по съществува си правна, има отношение към повечето клонове на хуманитарните и на обществените науки: история, богословие, философия, психология и др. Дисертантката се е справила с огромна литература, част от която е труднодостъпна и е изпълнила и завършила едно зряло изследване по деликатен, но важен проблем. Така, тя показва качества на вече добре формиран изследовател.

Приложената справка за основните приноси на дисертационния труд е коректно изготвена и дава добра представа за неговите постижения. Приложен е и списък с пет публикации по темата на дисертацията. Те са достатъчни от законова гледна точка, но бих искал да отбележа, че напълно съвпадат с темата на дисертационния труд. Текстове им са приложени към материалите по защитата и това дава възможност да се оцени тяхното високо качество като изследвания. От съпътстващата труда документация се вижда, че е спазена процедурата, която предхожда защитата, както и прилагането на различни други документи и сведения.

Вследствие на всичко това, свидетелстващо за спазване на законовите изисквания, както и най-вече на дисертационния труд и качествата, които авторката показва с неговото осъществяване, **ГЛАСУВАМ УБЕДЕНО ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“ НА ЕМИЛИЯ ЕМИЛОВА ГАНЕВА.** Освен това си позволявам да призова и останалите членове на научното жури да сторят същото.

София, 19 април 2023 г.

Подпис:

/проф. Иван Александров Билярски, д.н./